

Бојан Томић

Београд, Србија и Црна Гора

ВРЕМЕ И КРЕТАЊЕ У ШЕСТОДНЕВУ СВЕТОГ ВАСИЛИЈА ВЕЛИКОГ

Апстракт: У доба непопустљиве владавине Аристотелове физике, један епископ током Ускршњег поста (и то за само пет дана), у храму, држи беседе посетиоцима, углавном радницима и занатлијама. Св. Василије Велики расветљава свуда прихваћене законе и излаже другачије поставке и учења о основним појмовима физике. Светитељ богонадахнутом мисли и разумевањем прави разлику између стварања са једне стране и произилажења са друге. Епохално се постављају нове конструкције – ток времена и усмереност времена. Тиме се осим указивања на онтолошку слику стварности, преображава парадигма старог света. Стрела времена и кретања џепа цикличност јелинске (грчке) мисли, а негирање природних божанстава руши идоле од материје.

Кључне речи: почетак, узрок, време, кретање

Време

Започињући излагање, св. Василије Велики указује на постојање веза између појмова који логички следе један за другим¹. То су почетак и произашло. Све оно што проистиче из почетка следи почетку. Почетак претходи произашломе нужно, чак би се могло рећи и једнозначно. Упоредо са паром почетак и произашло стоји пар узрок и узроковано. Ми можемо узети тај пар појмова и дати им другачији (нестандардни) логички садржај, оквир и релацију на следећи начин. Пар појмова, логичке садржине, узрок и узроковано образују релацију антисиметрије. Из узрока следи узроковано, али из узрокованог не следи узрок. Овде релација *следи* не значи нужно извире, проистиче, и управо то хоће да покаже св. Василије Велики у свом излагању. Оваквим наглашавањем релација инсистира се у ствари на логичкој узрочности. Та логичка узрочност је овде дефинисана (установљена) преко релације антисиметрије. Ми, иначе, кад се служимо идејом логичке узрочности, увек мислимо на консеквентну везу сагласну законима логике. Тиме се претпоставља: прво, да кад имамо узроковано, имамо и узрок, и друго, увек и изнова – нека врста промене, а то са своје стране подразумева неку врсту временског тока. Тако узрок и узроковано своју узајамну повезаност остварују са временом. Они усмереношћу времена добијају међусобни однос. Овим начином је јасно да пар узрок и узроковано ми одређујемо усмереношћу времена². Пошто претпостављамо временски след, ми самим тим као да подразумевамо операцију временског проистацања³. Тај след има

1 Свети Василије Велики, *Шестоднев*, стр. 62 (1, 17).

2 Данас строжи услов повећања ентропије, само показује смер времена.

3 Овој нехотичној грешци подлегао је Платон. Скуп који сачињавају време, твар, Демијург,

своје директне и “претходнике” и “следбенике”. Посматрајући ту везу узајамних односа у времену, ми неминовно долазимо до неког почетка. Ако већ не можемо да дођемо до почетка за који држимо да је узрок, а оно барем долазимо до почетка узрокованог. Оно што је узроковано почиње од тренутка његове реализације. Оно (узроковано) има почетак јер реализација те операције, исхођења узрокованог од узрока, захтева и остварљивост у времену. То значи да, претпостављајући временску везу, неминовно долазимо до почетка у времену (узрокованог стања).

Релација узрока и узрокованог јесте антисиметрична релација: логичка импликација (следи =>) креће од узрока ка узрокованом, али не и од узрокованог ка узроку. Поред временске антисиметрије, узрока и узрокованог, узрок има својство да производи ефекат, као и да спада у нужне и довољне услове. Св. Василије Велики је, следујући библиском тексту и Оцима цркве, унео извесне измене у овакво схватање узрока. Једна од њих се тиче времена. То су услови који сежу даље од времена, то су услови који искључују време. Искључивањем времена остају чисти логички појмови. Узроковано своју егзистенцију (постојање) добија из одређене везе, али ова се овде не остварује у времену. Овде, наиме, релација *следи*, тиче се *стварања*. Овде се има у виду релација стварање. Оно што је битно је управо логичка диференцијација између релације *следи* и релације каква је *створи*. Узрок не само да установљава стање узрокованог, у смислу трансформације претходног стања у ново, него он и ствара узроковано из ништа. Искључивањем, одстрањивањем Узрока⁴ нестало би “вођство”⁵, разрушили бисмо логички пар (Узрок и узроковано), и увели бисмо у игру случајност и вечито трпно стање узрокованог. Случајности би вечно (у времену) производила стање узрокованог.

“Но, да се и нама не би тако нешто десило, онај који је описао стварање света⁶, већ од првих речи је наш ум обасјао именом Божијим, говорећи: *У почетку створи Бог*⁷. Дobar ли је поредак⁸!”

“Начело бића⁹”, односно узрок света се не конституише везом са творевини¹⁰. По речима св. Василија Великог, “грнчар једном истом вештином начини безброј судова, не исцрпљујући тиме ни своје умеће ни своју силу”. Узрок не захтева узроковано, али узроковано, да би постојало, неопходно захтева узрок. Твар тражи Онога Ко ју је створио. Самим тим што Га не конституише релација стварања, Он (Узрок, Бог) је логички Надузрок, а пошто узрок не прима ван Себе нити Га добија у додиру са другим, Он је самосвојствена узрочност. Овде се завршава тражење поставке узрока, а почиње откривење. Самим тим почетак Старог завета: *У*

идеје одувек постоје и само се пресликавају у исти скуп. “Временска сукцесија није дело Демијурга, већ одувек постоји и повезана је са некружним (=неумним) кретањем материје”. Илија Марић, *Платон и модерна физика*, Никшић, 1997, стр. 112.

4 Када на место релације *следи* дође релација *створи*, на место узрока долази Узрок. По св. Василију Великом разумни Узрок. Свети Василије Велики, *Шестоднев*, стр. 57 (1, 7).

5 Исто, стр. 58 (1, 9).

6 Мисли се на Мојсија.

7 Пост.1.1.1.

8 Свети Василије Велики, *Шестоднев*, стр. 58 (1, 9).

9 Израз употребљава св. Василије Велики. Исто, стр. 59 (1, 10).

10 *Конституише*, иако је слабији критеријум од *створи*, опед не припада Творцу. Управо јачину тог критеријума наводи св. Василије Велики. Свети Василије Велики, *Трагом јеванђелског подвига*, Хиландар, 1999, стр. 19.

почетку створи,¹¹ представља начело схватања које нам указује на постојање рекреационог стања, стања које је “надвремено, вечно и бесконачно”¹².

Ток времена. Песничка слика прошлости која ишчезава и будућности која се није појавила уводи нас у причу о току времена¹³. Смена тренутака је евидентна на психолошком плану. Преко осматривости (опсервабилности) смена тренутака упућује на мерљивост. Психолошко време или психолошки доживљај времена се повезује са променом. Промена је, пак, повезана са пропадљивошћу (а самим тим се и везује за твар). Оно што је променљиво, пропадљиво, је нужно страдално¹⁴ (под страстима). Страдање је у основи психолошког доживљаја времена. У том смислу емпиријска наука, која проучава пропадљиву стварност, претпоставља страсти. Реалност опажајног или аутентичног психолошког времена при смени тренутака упућује на ток. Ми постајемо свесни временског тока. Ту слику употпуњава садашњост која “измиче чулствима и пре но што буде спозната”. Ток времена је непрекидан и континуалан. “Измичање чулствима” не само да указује на ток времена него и на неодређеност сваког мерења. Неодређеност је по природи вишеструка. Са једне стране она је *временска*, јер свако чулно опажање које је регистровано захтева време за своју идентификацију и квантификацију. Преносиоци података, којим се ревидира стање, захтевају временски интервал. Време реализације (сигнала) је “потрошено” и за пренос и за обраду података. Кашњење (одгођено регистровање) је пратилац сваког мерења, међутим, главна неодређеност времена долази од интеракције примарног преносиоца података са самим објектом посматрања.

Са друге стране, неодређеност је условљена *немогућношћу задржавања стања* у којем се налази објект посматрања. Сам процес мерења, ма како захтевао мало времена за реализацију, у најбољем случају представља средњу вредност стања (објекта). Немогућност задржавања стања је условљена променом, пропадљивошћу и страдањем (страстима). Иза тога свега се “крије”, наш стари “пријатељ”, временски ток. Овим се види немогућност одвајања ових неодређености (временске и незадрживости стања) и њихова условљеност од страдања (промене).

Пропадљивост онемогућава “достојно истраживање”¹⁵. Страст зауставља остваривање идеала сваког “емпиричара”. Блокирани смо да досегнемо сан емпиријске физике, да се може постићи апсолутно (или безусловно) познање стварности. Онемогућено је “достојно истраживање”, односно не можемо извршити апсолутно мерење¹⁶.

Све створено се “троши” и “расте”, вели св. Василије Велики. Исто као што време тече својим током, тако и оно створено нема постојаност и “утемељеност”¹⁷ у својој основи. Сва твар се мења из тренутка у тренутак. Измиче нам регистровање природе и времена и твари. Немамо инструмент са нествореним карактеристикама

11 Пост.1.1.

12 Свети Василије Велики, *Шестоднев*, стр. 62 (1,18).

13 Исто, стр. 63 (1, 20).

14 Целина чији су делови подложни пропадљивости и промени нужно је страдална. Исто, стр. 60 (1, 13-14).

15 Израз користи св. Василије Велики. Исто, стр. 76 (1, 45).

16 Управо је парадокс да страст омогућава мерење а уједно и укида могућност њене апсолутизације. Сазнавање парадокса је истовремено тренутак када човек почиње са молитвом. “Узвишеност истине” се остварује молитвом.

17 Израз користи св. Василије Велики. Чврстину смо заменили савременијом речју постојаност.

(или можда у нама имамо?) чије мерење није засновано на обради података. Нисмо у стању да апаратуром достигнемо интераговање (интеракцију) са самом природом (суштином) ствари¹⁸, нити смо у стању да испитивање обављамо инстантно у виртуелном времену, односно, да нам реализација увида и испитивање суштине не захтева време. Нама, у ствари, требају два "инструмента" за регистровање темеља (основа) реалности. Један за установљење природе, а други за безвременску анализу. Немамо их, јер стварамо и живимо у времену и у променљивој (страдалној) стварности. Самим тим, сви инструменти (па и рецептори) су страдални. Процедурално речено, директан приступ је неостварљив.

Негирањем чврстине (постојаности) негира се непроменљивост творевине. И то из разлога што постојаност корелира са непроменљивошћу. Непроменљивост¹⁹ на онтолошкој равни није у функционалној зависности од времена. Време не структурише непроменљивост. Ма које моделе појмовне анализе употребљавали, постојаност и чврстина су ахрони а не изохрони и стационарни. Ако би твар у својој суштини била непроменљива (не би се мењала са временом), она би још увек, уколико је твар била доступна анализи. Време би, схваћено као апсолутни ентитет, у том случају могло бити ток чисто спољашње придружен непроменљивом и не би утицало на свет. Без утицаја на свет, без уочљиве промене, време би било немогуће регистровати. Тај замисливи апсурд спајања непроменљивости и времена указује са своје стране на функционалну зависност твари (променљиве природе) и времена. Овоме се може додати околност да придруживање ствари различитих природа претпоставља извесну усаглашеност. Постојаност твари и време, међутим, у овом случају нису усаглашени, јер нису у функционалној зависности. Осим фиктивног, немогуће је одвојено постојање само бивствујућих ствари, с једне, или само времена, с друге стране. И шта можемо да закључимо? Удруживањем неодређености (као начелне карактеристике) и наше немогућности изласка из стања припадања (створеној) природи указује се на везу времена и бивствујућег. Парадокс (фуснота број 16) физичког уређаја (и целе физике) је веза времена и бивствујућег. Јер како сагледати само једно, било то време или бивствовање, ако је оно стално у функционалној вези са оним другим.

Усмереност времена. Крећући од везе бивствујућег и времена св. Василије Велики иде даље и установљава њихову изоморфност. Из изоморфности он изводи истоветност природа. Природа бивствујућег и времена је створена. Тиме њихова суштина карактерише заједничке одлике. Врхунске крајности бивствујућег и времена, постање и нестање, су екстремни заједничких својстава. У постању настаје појава, уочљивост (и опсервабилност). Супротно томе, у нестању долази до инхибиције, тј. гашења (немогућности осматрања)²⁰ одлика бивствујућег и времена. Између постања и нестања имамо "кретање" које "води ка постању и нестању"²¹. То кретање афирмише след догађаја. На психолошком плану имамо уочљивост засебних догађаја. Скуп догађаја образује целину (догађаја). Код догађаја који су повезани²² запажа се промена једног стања у друго. Свако мењање се реализује завршетком стања (пропашћу). Низ догађаја је осмотрив. Са друге стране, задобијање

18 Исто, стр. 76 (1, 45).

19 У уобичајеном смислу непроменљивост на неки начин подразумева време и тиме указује на везу природе твари и времена, што ћемо настојати да покажемо да важи на онтолошком плану.

20 Такође се укида *post factum* добијање резултата мерења и било каква обрада (података).

21 Формулацију користи св. Василије Велики. Исто, стр. 63 (1, 21).

22 Живот јединке, популације је пример несумњиве повезаности.

стања (постање) и престанак стања (нестање) нису осмотриви. Другачије стоји са регистровањем “догађаја” на логичкој равни²³. Промена се региструје разликом било која два стања. Стање је конституент функционалног елемента, односно догађаја. У логичком смислу постање (као задобијање особина) представља улазак у стање и евидентира се активним стањем. Нестање (губљење особина) представља излазак из стања и евидентира се нестајањем стања²⁴. Условљеност једног стања од другог и њихова повезаност између уласка у стање (као почетак смера реализације) и изласка из стања упућује на “кретање” код св. Василија Великог. Управо ова два начина регистровања упућују да “кретање” има смер. Са једне стране, то се манифестује повезаношћу оваквог низа, што се евидентира осматрањем. Са друге стране, јавља се могућност познавања логичког смера. Да нема промене не би било ни смера кретања. Тај смер представља одлику променљиве природе и времена. Он се идентификује као усмереност времена.

Сам акт стварања је означен као целовит и свеобухватан. Он се не одликује компилацијом, сажимањем, припајањем, нити уклапањем. Он је безвремен. Св. Василије Велики нас уводи у најдубљи смисао стварања, а у њему нема ничега што подлеже времену. Из корпуса значења су избачене било какве временске конотације. Уместо цикличног, процесираног настанка, свет се појављује као једном установљена егзистенција. Када Бог у *почетку створи*, тај почетак је и временски почетак²⁵. Св. Василије Велики упућује да почетак који је синоним задобијања егзистенције, стварања света, представља и почетак времена.

У свакодневном животу примећујемо да се било какво људско стварање одвија у времену и захтева време. Свако делање човека је ограничено и просторно и временски. То се манифестује тиме што свака људска делатност задобија временске особине. Чин човечијег стварања постаје увремењен (одвија се у времену) и овремењен (где се говори о времену када се одвија). Једини проблем је што ми наше свакодневно искуство апсолутизујемо. Модел нашег стварања у времену за нас одједанпут постаје образац било ког и било чијег (Чијег) стварања. Модел узрочности као и модел стварања заснивамо на обрасцима наше егзистенције. За узорак узимамо наш доживљај делатности и времена. Ако делатност посматрамо као функцију времена, узрок оваквог нашег моделовања је управо време. Када то применимо на Бога, настају грешке, јер Бог не ствара као човек. Стварање представља деловање на Творачкој равни (хиперравни²⁶) у којој Творцу за реализацију није потребно време.

“Почетак времена није време, па чак није ни његов најмањи део²⁷”. Овде је битно апострофирати независност почетка од времена. Почетак није подељен. Он није установљен и не установљава се никаквим временским интервалом. Није потребан временски размак (одређен са два тренутка) за реализацију почетка. Безвременски почетак искључује време, с обзиром да је временски одзив

23 Догађај у логичком смислу је једнак чину.

24 Логичко регистровање искључује време, тако да је у функционалном смислу могућа употреба речи нестајање за означавање тренутне негације стања.

25 Исто, стр. 63 (1, 21).

26 Упућивањем на апстрактни простор желим да избегнем схематизовано инкорпорисање времена у било какав простор (чак и друкчији од онаквог каквог га ми доживљавамо). Овде није намера да се заснива теорија апстрактног Божијег простора, већ покушај да се онемогући додавање временске димензије било каквом мишљењу о онтологији Бога.

27 Исто, стр. 65 (1, 24-25).

безвременског акта апсурдан. Св. Василије Велики указује (инсистира) на бесмислености смештања почетка света у већ постојећи временски оквир. Ако бисмо поделили почетак на временски сукцесивне делове, ми бисмо подразумевали следовања. Тиме установљавамо почетак, средину и крај, јер из почетка следи средина, а из средине крај. Односећи се тако, ако узмемо да је почетак образован од временске сукцесије, долазимо до почетка сегмента који смо означили као почетак. Тиме “најзад” ревидирамо почетак почетка – “прави” почетак. Управо тај почетак почетка нам се руга показујући ништавност “здраворазумског”- временског концепирања.

Мерење времена

Терминолошки ми скупину дана и ноћи називамо даном. Када кажемо дан, ми тиме подразумевамо и ноћ. Св. Василије Велики показује традиционално обележавање дана као носиоца временске одреднице²⁸ кроз цитате из Светог писма: *Дана година наших*²⁹ и *У све дане живота мојега*³⁰ и друге. Било које наше формулисање садржи у себи одређену структуру. Формулација дана садржи у структури дан и ноћ. Цитати из Светог писма управо указују на свакодневну употребу појмова којима обухватамо одређено значење. Појам дана значи исто што и двадесет четири часа. Када смо схватили оно шта подразумевамо под одређеним термином, ближи смо разумевању сажетих формулација. Св. Василије приближава речи Светог писма које хоће да растумачи: *И би вече и би јутро, дан један*³¹. Међутим, сад нам се поставља питање зашто се употребљавају речи вече и јутро, а не дан и ноћ? Св. Василије Велики овде упућује на то да имамо границу (у временском смислу) између дана и ноћи. Кад се дан заврши, на размеђи њега и ноћи налази се вече. Кад се наврши трајање ноћи, раздјеливање ноћи и дана је обележено (фиксирано) јутром. Вече представља омеђеност дана и ноћи са једне стране, а јутро са друге. Израз: *И би вече и би јутро*, означава временску одредницу, *дан један*. Формирана је структура дана. Прво је дошло вече, значи прошао је дан, а касније је дошло јутро, прошло је вече. Ограничавање временом дана и конструисање вредности од двадесет четири часа упућује на еталонирање. Овде нас св. Василије Велики уводи у причу о Божијем саздавању и указује на то која је повезаност са могућношћу мерења времена (са својим многострукостима). Заустављајући се на формулацији из књиге Постања: *И би вече и би јутро, дан један*, св. Василије Велики хоће да растумачи занимљиву околност да се употребљава израз *дан један*. У даљем тексту, иако се користе изрази *други, трећи и четврти дан*, Мојсије претходни одређује као један, а не први. Посматрањем променљивости временског трајања дана (односно ноћи) током године, запажа се сталност њихове укупне временске одређености. Омеђеност временом дана и ноћи износи двадесет четири часа. Период једног дана одговара мери од двадесет четири часа. Мера, штавише, чини сам период. Однос трајања вечери и јутра са периодом од једног дана је релација еквиваленције. Обезбеђивање једнозначности остварује се обртањем Сунца³². То се види из цитата:

28 Свети Василије Велики, *Шестоднев*, стр. 93 (2, 40 - 41).

29 Пс. 90, 10

30 Пс. 23, 6

31 Пост. 1, 5 (у преводу Ћ. Даничића стоји *дан први*)

32 Јасно је да се ради о релативности интерпретације обртања у односу на постављену претпоставку –геоцентричну или хелиоцентричну.

“Да је дан мера времена за које Сунце пређе хемисфером”³³. Повезаношћу “природе”³⁴ времена са периодима обртања остварује се могућност мерења. Дан је конституисан као јединица времена. Измерена (физичка) величина времена³⁵ представља производ нумеричке вредности (која је скалар) и јединица. Одређивање нумеричке вредности остварује се “бројањем понављања”. Сама нумеричка вредност означава број садржаних јединица у мереном узорку. Да бисмо добили нумеричку вредност морамо извршити мерење. Само мерење је поступак упоређивања физичке величине са величином која је узета као јединица. Из скупа истородних јединица ми изабирамо једну коју усвајамо (била то секунда, сат, година). Истородним јединицама дан и седмица св. Василије Велики даје јединични фактор (фактор прорачунавања) и тиме омогућава употребу и једног и другог. Релевантно могу да се користе и дан и седмица као јединице, само је битно успоставити везу између тих јединица. Фактор прорачунавања је седам (број – 7) који множи дан (као номиналну једност) и чини седмицу (недељу дана)³⁶. “Седмицу, опет, сачињава један дан који се понавља седам пута; а то је кружни облик јер почиње од њега и завршава се њиме”. Овим се успоставља еквивалентност између периода времена, односно мерења времена са цикличношћу. Цикличност је аналошки замишљена као кружница, где се одређена компонента која следује за претходном понавља са првом у низу. После седмог дана (краја седмице) долази дан који се пресликава на место првог и представља први дан (почетак седмице).

Проблем цикличности. За Јелине (Грке) историја у смислу усмереног тока догађаја од почетка до есхатона није постојала. Постојало је само кружење. Вечни круг без излаза. Све се вртело и понављало³⁷. Људима је требало да схвате савршеност и хармонију “кружних васељенских токова”³⁸. Самим схватањем људи би се изједначили са божанским. Сваки догађај је представљао нарушавање савршеног поретка. Савршени поредак је поремећен на самом рођењу³⁹. Сврха и овог и будућег живота је хармонија исконске природе. То је кружни ток. Догађаји, који чине живот јединке, представљали су “оно што је споља на тело наваљивало” и чинило “немир”⁴⁰. Живот човеков је обележен “поремећеним кружним токовима”. Структура свега умственог, начин егзистенције⁴¹, онтолошки принцип, све је представљало кружно кретање. По Платону, чулно опаљљива небеска кретања су само слика савршеног узора⁴². Примарно постојање кружног кретања само указује на узор. Најприкладнија слика вечности је кружно кретање. Вечност и кружно кретање су непроменљиви. Божанство се персонификује у звездама. “Савршеност” кретања

33 Свети Василије Велики, *Шестоднев*, стр. 173, 174 (6, 45).

34 Исто, стр. 94 (2, 42).

35 Ми кажемо само *време*, или *време које је прошло* или *време за које урадим то и то*.

36 Овде се св. Василије Велики позива на *скривено предање*. John F. Kalahan у тексту “Грчка филозофија и кападокијска космологија”, *Гледишта*, 1995, 1 – 6, на стр. 60 претпоставља да се ради вероватно о ново питагоровском извору. Коментатор С. Јакшић мисли да су у питању апокрифне књиге Светог Писма (Свети Василије Велики, *Шестоднев*, стр. 94).

37 Погледати Николај Берђајев, *Смисао историје*, Дерета, Београд, 2001, стр. 34.

38 Платон, *Тимај*, Врњачка Бања, 1995, стр. 164 (90д).

39 Исто.

40 Исто, стр. 94 (43б–ц).

41 Упоредити, исто, стр. 148, 149 (79б–е).

42 Илија Марић, *Платон и модерна физика*, стр. 49.

небеских тела и божанство имају исте особине. Звезде су богови⁴³. За Аристотела кретање потиче од непокретног покретача. Сам облик кретања је у вези са природом покретнога. Кретање је у складу са природом, јер кретање и природа (онога што се креће) имају заједничке особине. Само бесмртно је нераздвојиво повезано са бесмртним⁴⁴. Кружно кретање је вечито и овде и у свим световима⁴⁵. Кружно кретање се одликује одсуством почетка средине и краја⁴⁶. Из тог разлога вечито је у времену и без прекида. Објекти који подлежу кружном кретању, стварно или привидно, разликују се од божанства само због поседовања супстанције или тела⁴⁷. Звезде су божанска тела⁴⁸.

За св. Василија Великог историја је праволинијска, са јасним поретком. Имамо след који води од почетка до краја. Божија промисао је да догађаји који претходе користе онима који следе. Претходеће утиче на оно што долази⁴⁹. Све што има почетак има и крај. Сваки процес у времену има и крај у времену. Искључити време из мерења било би могуће замислити ако би било могуће искључити след догађаја, односно ако би било могуће почетак реализовати без наставка. Такорећи, то би било једном установљено стање вечне непроменљивости. Међутим, то је све апсурдно и неизводљиво. Ми и кад говоримо о томе имамо све временске одреднице на уму – процес, једном, установљен. Одредница је јасна, почетак имплицира крај⁵⁰. Особина твари и било којег циклуса нити је беспочетна, нити је вечна⁵¹. Нити је природа тела која се крећу, нити је сама путања вечно утврђена. “Сунце које подлеже пропадљивости⁵²” је створене природе. Оно није одувек постојало и наступиће тренутак кад ће нестати. Сунце нити представља изданак божанства нити репрезентује непропадљивост. Небеска тела су “носиоци светлости⁵³” који нам указују у одређеним тренуцима на тачке своје путање. Тачке се могу искористити за анализу и квантификацију тока.

Сам циклус је имао свој почетак а неумитно ће имати и свој крај⁵⁴. У природи много шта се одвија у циклусима, од сезонског раста биљака до смене годишњих доба⁵⁵. Регистравање цикличних појава на различитим нивоима стварности упућује на одржавање основних функција организама и свемира. Цикличност се одликује “правилним кретањем⁵⁶”. “Правилно кретање” упућује на устаљеност режима циклуса. Та његова одлика инспирише човека да установи сам тај режим. Кретање по кружној путањи је формална реализација циклуса. Занимљиво је

43 Исто, стр. 58, 59.

44 Аристотел, *О небу*, књига 1 глава 3.

45 Исто, књига 1 глава 8.

46 Исто, књига 2 глава 6.

47 Исто.

48 Исто, књига 2 глава 12.

49 Свети Василије Велики, *Шестоднев*, стр. 106 (3, 25).

50 Исто, стр. 60 (1, 13).

51 Исто, стр. 59 (1, 11).

52 Исто, стр. 157 (6, 6).

53 Исто, стр. 159 (6, 11).

54 Исто, стр. 60 (1, 11 – 12).

55 Исто, стр. 154 (5, 55 – 56).

56 Исто, стр. 60 (1, 12).

да “правилно” кретање по кругу⁵⁷ за теоријску анализу може еквивалентно да се замени самим кругом. Кружна линија је апстрактна репрезентација кружног кретања. Св. Василије Велики назначавала елементе дефинисаности круга - кружну линију, површ обухваћену њоме, пречник и центар. Теоријски се кружна линија дефинише центром и величином пречника. Конструкционо кружна линија се дефинише практичним (употребним) координатама центра и вредностима пречника. Означавањем елемената круга, што теоријски што конструкционо, св. Василије Велики прави аналогију између дефинисаности круга и стварања циклуса. Као што је потребно да неко дефинише и конструише круг, тако је потребан Неко и да створи циклус. Кретање по кружној путањи на било ком свом делу нема прекида. Аналогно томе, кружна линија се одликује одсуством прекида на сегменту. Не постоје ни крајње тачке које одређују завршетке линије. Две замишљене тачке (почетак и крај) су спојене. Непрекидност је особина целе кружне линије⁵⁸. Непрекидност нам омогућава одсуство нарушитеља, односно целисходност мерења. Континуум је неопходан услов (минимални критеријум) да се цикличност може искористити у сврху мерења. Управо непрекидност и “тачно обртање” условљавају тачност мерења. Поновљивост кретања по кружној путањи и његова заснованост се пројављују кроз “правилно кретање” (равномерно ротационо кретање⁵⁹). Сама прецизност је осигурана (обезбеђена) правилним периодима циклуса и њиховим понављањима. Цикличност је правилно схваћена као могућност реверзибилности кретања⁶⁰. Показатељи кретања су небеска тела. Цикличност је погодна за мерење због понављања и осмотривости⁶¹. Циклус је уочљив. Он експлицитно указује на особине периодичности и понављања. Те особине, које га заснивају, управо чине видљивим (мониторишу), доступним особину јединице. Постајемо свесни да је циклус носилац временске одреднице. Временску одредницу узимамо за јединицу. Јединица мора да се одликује сталношћу и могућношћу упоређивања са мереном вредношћу. Ми то лако урадимо кад кажемо, на пример, прошло је три дана. Време од три дана је физичка величина. Састоји се од нумеричке вредности три (3) и јединице дана. Замислимо како се то методолошки остварује помоћу природних часовника сачињених од Сунца и Месеца. Сунце буди човека, а Месец га успављује⁶². Формално гледано, дан је дан објективно за сваког човека. Цео приказ је, у ствари, методолошко заснивање јединице. Метод је телеолошки бар у два смисла: с обзиром на сврху стварања времена и на сврху мерења времена. Међутим, ту се добија на емпириској објективности, јер се идентификује права природа и процеса и конституената мерења. И то од пропадљивости појединих тела (небеских), до целе васионе⁶³. Постојање “природних закона⁶⁴” је особина створеног. Они омогућавају реверзибилност и испуњење.

57 Нећемо овде улазити у проблем терминологије да ли је правилно круг – кружна линија или кружна површ – круг.

58 Исто, стр. 60 (1, 12).

59 Иако равномерно ротационо кретање сужава значење појма “правилно кретање”, оно га са друге стране чини јаснијим (дефинише га).

60 Упоредити, исто, стр. 164 (6, 46).

61 Исто, стр. 171 (6, 39 - 40).

62 Исто, стр. 162 (6, 19).

63 Исто, стр. 60 (1, 12 - 14).

64 Исто, стр. 123 (4, 9).

Схеме еквиваленције

Саздавањем, креацијом настаје егзистенцијална оствареност⁶⁵ из које проистичу две еквивалентности .

(Вече и јутро \equiv период једног дана) и (мера времена \equiv циклус).

Релације еквиваленције су:

(вече и јутро = двадесет четири часа, двадесет четири часа = период једног дана => вече и јутро = период једног дана) и

(мера времена = период обртања реперног небеског тела, период обртања реперног небеског тела = циклус => мера времена =циклус).

Мере и јединице и њихово заснивање чине почетак сваког мерења, а управо целовитошћу творачког чина ми задобијамо могућност квантификације (мерења).

Кретање

За Аристотела тела се крећу ка својим природним местима. Међутим, он схвата да би се после неког времена тела (елементи) најзад нашли (задесили) на тим местима⁶⁶. Притом би они били дефинитивно раздвојени. Узрок томе да су елементи помешани и да нису на својим местима је што они прелазе један у други. То се одвија услед “двојаког кретања Сунца”. Приближавање Сунца узрокује настајање, а удаљавање нестајање.

Топлота није нешто што вуче. Нити топлота Сунца вуче⁶⁷. Смер кретања, силе су једно, а слика узрока кретања, поготово ако је то неко природно божанство, је нешто сасвим друго. Присутност у свету природних божанстава која су одговорана за кретање није оно што припада физици и реалности којом и каквом се бави св. Василије Велики.

Почетак је прва кретња. За св. Василија Великог почетак је “прва кретња”⁶⁸. Када све(т) задобија своје постојање, јавља се кретање. Кретањем почиње оно што ми називамо почетак. Кретање се везује за простор и остварује се у простору. Та чињеница је повезана са почетком, почетком времена и простора. Тај и такав почетак схваћен као начело може бити и крај⁶⁹. Односно, *појава* (почетак) кретања може бити једнака *ишчезнућу* кретања ако је циљ остварен. Чему би иначе служило кретање ако је циљ кретања остварен? За св. Василија Великог историја, било који део времена и кретање одигравају се у фиксном временском трајању⁷⁰.

Време, кретање, стрела времена, стрела кретања. Аристотел кретање повезује са суштином. Свако тело се креће саобразно својој суштини. Када се разликује кретање два тела, и суштина им се разликује. За св. Василија Великог кретање се одвија сукцесивним уређењем простора и времена и свега што је у њему. Уређење је начин тог одвијања (нема на почетку хаоса, као код неких концепција јелинских философа) а оно има свој смер. Значи, начин одвијања процеса (кретање) је

65 Која као целовита и свеобухватна омогућава научно заснивање и истраживање.

66 Аристотел, *О настајању и нестајању*, књига 2, глава 10.

67 Исто, стр. 135 (5, 3).

68 Свети Василије Велики, *Шестоднев*, стр. 63 (1, 22).

69 Исто, стр. 64 (1, 22).

70 О доживљају кретања упоредити исто, стр. 65 и 66 (1, 26).

повезан са временом. Модус уређења су закони. *Временска кретања*⁷¹ је исказ који је меродаван (адекватан) за меру кретања и за меру времена. Та идеја појаве усмерености времена и усмерености кретања је пробој у начину размишљања. Стрела времена и кретања цепа и пробија цикличност коју је заступао Аристотел и уопште Јелини (Грци).

Сложеност, комплексност кретања. Св. Василије Велики се пита одкуда то да имамо воду из извора⁷². Како вода излази из земље, куда иде? Како се дешава да се не исцрпи и како се стецишта воде не препуне? То је проблем кретања и места у физици. Откуда кретање, са чим је повезано и која су “природна места”? Види се да питање кретања, гледано из примера кретања воде која извире из извора, није шаблонско и једнообразно. Управо усмереношћу кретања од стварања до циља видимо ближе шта је у основи самог кретања. После стварања кретање се реализује у времену кроз функционални покрет адекватан твари и условима (то јест кроз законе). На крају кретања налази се место – циљ разрешења енергија. Тада долази до преласка *кинетичке* енергије у *остварену* енергију. Да ли такво место обавезно имплицира и простор?

Својства “заједнице” кретања времена и закона. “Творчева заповест⁷³”, Реч се појављује да обзнани прву разумску мисао. Она гласи: *Нека се сабере вода*⁷⁴, што упућује на законитост тог процеса који се одвија у времену кроз кретање. Он није слика вечног (кружења). Нема кретања пре стварања, нема суштине која би се вечно претварала једна у другу пре стварања. Нема закона по којима би кретање задобило функцију пре стварања⁷⁵.

Кретање није машта нити изум научника. Када св. Василије Велики објашњава испарење и кретање гаса при том процесу, труди се да користи појмове везане за реалне физичке услове посматране средине⁷⁶. Сви показатељи који треба да укажу и утичу на кретање припадају физичкој стварности. Овим се кретање кроз законе фиксира различитим параметрима и заједно са њима преноси у крило емпиријске физике.

Најопштије и најпарадоксалније кретање. Кретање, мењање, промена, које карактерише човеков живот, сликовито се приказује као кретање навише. Кретање навише које се одликује израженим смером је апстрактна просторна и временска репрезентација. То је радикално нова појава смера. Човеков живот може карактерисати смер у кретању (развоју). Живот као такав може имати сврху, смисао.

71 Исто, стр. 64 (1, 23).

72 Исто, стр. 123 (4, 10-11).

73 Исто, стр. 122 (4, 6-7).

74 Пост. 1, 9.

75 Исто, стр. 123 (4, 9).

76 Исто, стр. 132 (4, 34).

Bojan Tomic

TIME AND MOTION IN HEXAMERON OF SAINT BASIL THE GREAT

In the time of relentless supremacy of Aristotle's physics, during the Easter Fast (and only within five days), in a temple, a bishop delivers sermons to callers, mostly workers and craftsmen. Saint Basil the Great throws a new light on commonly accepted laws and presents different grounds and theories on basic terms in physics. In his divinely inspired thought and understanding this Saint makes a difference between the *creation* on one, and *origination* on the other hand. New grounds – course of the time and the direction of time, are being set in the epochal fashion. Thus, apart from pointing to an ontological picture of reality, paradigm of the old world has been transformed. The arrow of time and motion has dashed out the cycle of Hellenic (Greek) design, while the renouncing of gods of nature, has disfigured material idols.